

А. Чередниченко, д-р філол. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

КАТЕГОРИИ СОВРЕМЕННОГО ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИИ

В статье очерчена проблематика толкования основных категорий современного переводоведения. Особое внимание уделено вопросу метаязыка исследований по переводоведению, аспектам образования и употребления терминологического аппарата в этой отрасли.

Ключевые слова: перевод, категория переводоведения, терминологический аппарат, метаязык, точность/адекватность, эквивалентность перевода, соответствие/эквивалент, полисистема.

УДК 81'25 =112.2 : 811.161.2

М. Дорофєєва, канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІНФОРМАЦІЙНА ЕНТРОПІЯ У ПЕРЕКЛАДІ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕКСТІВ

Статтю присвячено особливостям реалізації категорії інформаційної ентропії на лексичному рівні оригіналу і перекладу спеціального тексту. Робиться спроба розглянути категорії ентропії та інформації як одиниці порівняльно-перекладацького аналізу тексту. Досліджуються причини виникнення інформаційної ентропії, одиниці інформаційної ентропії, вплив ентропії на локальні й глобальні перекладацькі рішення. Здійснюється порівняльно-перекладацький аналіз спеціальних текстів інформативного типу німецькою мовою, їх авторизованого перекладу та множинних перекладів українською мовою, виконаних студентами. Пропонуються шляхи мінімізації хибних перекладацьких рішень в контексті інформаційної ентропії оригіналу.

Ключові слова: інформаційна ентропія, ентропія вихідного тексту, інформативний тип тексту, семантична інформація, дискурсивна інформація, одиниця інформаційної ентропії, лексичний рівень, перекладацьке рішення, компетенція перекладача.

Поняття ентропії набуває все більшої евристичної сили у гуманітарних науках, в тому числі у теорії перекладу [див., напр., 1]. На сьогоднішній день концепції інформації та ентропії у перекладознавстві ще недостатньо розроблені, хоча існує окрема інформаційна теорія перекладу, висунута Р.К.Міньяром-Белоручевим [5, с. 37-76]. Об'єктивний дефіцит перекладацьких розвідок у галузі інформаційної ентропії, зокрема на матеріалі спеціальних текстів, зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті стало вивчення категорій ентропії та інформації як потенційних одиниць порівняльно-перекладацького аналізу тексту. Поставлена мета передбачає виконання таких конкретних завдань: 1) надати дефініцію інформаційної ентропії в контексті синергетичної методології перекладу; 2) з'ясувати причини виникнення інформаційної ентропії; 3) встановити конкретні лексичні одиниці-носії інформаційної ентропії; 4) виявити характер впливу одиниць високого рівня інформаційної ентропії на перекладацькі рішення; 5) окреслити шляхи подолання інформаційної ентропії вихідного тексту (ВТ) для перекладача.

Об'єктом дослідження виступають категорії ентропії та інформації, реалізовані на рівні лексичних одиниць спеціального тексту-джерела.

Предмет розвідки формують особливості відтворення категорій ентропії та інформації на лексичному рівні перекладу. Використаний *матеріал* охоплює фрагменти німецькомовних спеціальних текстів навчально-довідкового характеру, що належать: (а) до дискурсу біології; (б) до дискурсу альтернативних джерел енергії та їх авторизований переклад українською мовою. Крім того, матеріал включає множинні переклади українською мовою, виконані студентами-магістрами Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідно до положень інформаційної теорії перекладу, метою перекладу стає передача повідомлення, тобто інформації, призначеної джерелом для передачі адресату, а саме – всіх компонентів інформації, значущих для даного виду комунікації. Тому на відміну від лінгвістичного перекладознавства в концепції інформаційного перекладу вихідний текст розглядається не як об'єкт міжмовної трансформації, а як носій різних видів інформації [6, с. 69]. У свою чергу, процес перекладу асоціюється не з трансформаційними перетвореннями, а з пошуком та передачею інформації.

Р.К.Міньяр-Белоручев вважає повідомлення, тобто *інформацію*, призначену для передачі, *інваріантом* перекладу, і відносить передачу інформації до обов'язкових ознак перекладу, що відрізняють його від інших видів відтворення вихідного тексту. В межах інформаційної теорії виділяються кілька видів інформації, релевантних для безпосереднього виконання перекладу: 1) семантична інформація; 2) ситуаційна інформація; 3) інформація про структуру мовленнєвого твору, здатна викликати додатковий естетичний ефект у отримувача. В цьому зв'язку адресант, у залежності від мети своєї діяльності, мовленнєвої ситуації та інших факторів, відбирає для матеріалізації у мовленні ту інформацію і той спосіб організації мовленнєвого твору, які можуть за даних умов мати необхідний комунікативний ефект [5, с. 35]. Важливим здобутком інформаційної теорії перекладу виступає твердження про незбіг доброї адресантом інформації для матеріалізації своїх думок з інформацією, призначеною для передачі. Іншими словами, семантичний зміст вихідного тексту не завжди збігається з його смислом.

Зважаючи на це, автор інформаційної теорії перекладу пояснює сутність смислу як похідного поняття від взаємодії двох основних видів інформації: семантичної та ситуативної. Тому головним завданням перекладача стає відтворення не всіх видів інформації вихідного тексту (висловлення, мовленнєвого акту), а лише тієї інформації, що призначена адресантом для передачі цільовій аудиторії (повідомлення).

Релевантним у контексті перекладознавства уявляється розуміння інформації, висунуте академіком Ю.С.Степановим у монографії "Мова і метод. До сучасної філософії мови" [7, с. 166]. На думку дослідника, поняття інформації формує заключну ланку в низці трьох фундаментальних категорій: *матерія – енергія – інформація*. Визначення інформації Ю.С.Степанова становить особливий інтерес для нашого дослідження з огляду на синергетичний характер перекладу. За дефініцією вченого, інформація становить упорядковану, організовану енергію, а в більш вузькому значенні – ступінь організованості або визначеності повідомлення, що протистоїть неорганізованій енергії – *ентропії* [там само].

Ентропія, будучи міждискурсивним феноменом, отримує різні тлумачення у фізиці та у теорії інформації. Так, у перекладознавчому словнику Л.Л.Нелюбіна ентропія пояснюється з огляду на теорію інформації як

міра невизначеності стану об'єкта; міра невизначеності деякої ситуації (випадкової величини) з кінцевою або вирахованою кількістю результатів [6, с. 258]. У свою чергу, для поняття "інформація", користуючись даними енциклопедичних джерел, можна зафіксувати такі тлумачення: 1) (від лат. *informatio* – роз'яснення, викладення) – інформування, повідомлення про стан справ, які-небудь події, чиюсь діяльність; 2) основне поняття кібернетики [11, с. 150].

Друге значення інформації базується на ідеях кібернетики про те, що як живі організми, так і машини, подібні до ЕОМ та сучасних комп'ютерів, здатні переробляти повідомлення, подані "на вході" (так звані "вихідні сигнали"), в інформацію "на виході" ("вихідні сигнали"). В межах кібернетики робиться висновок про те, що поняття інформації у конкретних випадках кожного разу може визначатись по-різному.

Наведена теза підтверджує свою релевантність у контексті перекладознавства. До прикладу, Р.К.Міньяр-Белоручев в роботі "Теорія і методи перекладу" пропонує класифікацію мовленнєвих продуктів за типами інформації. Автор загалом виокремлює семантичну і ситуаційну інформацію. На основі співвідношення даних типів інформації у вихідному тексті, та, відповідно, їх цінності для перекладу, дослідник розділяє цільові (I), тематичні (II) та інформативні (III) висловлення. Так, цільові висловлення зустрічаються у діалогічному мовленні розмовного стилю. Для розуміння даних мовленнєвих актів цінність ситуаційної та семантичної інформації визначається через відношення 1:1. Мається на увазі, що для адекватного перекладу цільових висловлень однаково важливими стають обидва типи інформації, представлені в оригіналі.

Тематичні висловлення (тексти), згідно із автором концепції, майже не несуть семантичної інформації, а містять лише ситуаційну інформацію. Інакше кажучи, зміст тематичних висловлень визначається темою тексту, тобто конкретною комунікативною ситуацією, причому самі продукти комунікації мають низький рівень інформативності. На перший план висуваються стереотипні мовленнєві засоби (кліше, вирази), набір яких обмежений темою мовленнєвого твору. Для даного типу висловлень характерним є співвідношення цінності інформації 1:0, де 1 – ситуаційна інформація, а 0 відповідає семантичній інформації.

Зрештою, інформативні висловлення визначаються наявністю переважно семантичної інформації, що формує основу повідомлення адресанта, призначеного для передачі адресату комунікації. Третью типу висловлень (текстів) притаманне ціннісне співвідношення ситуаційної та семантичної інформації, відповідно, 0:1.

Наведена класифікація стає незамінною для перекладача в процесі виявлення інваріанту перекладу, тобто інформації, призначеної для передачі, оскільки, як вже було сказано, семантичний зміст тексту не завжди збігається з його змістом. З огляду на переклад спеціальних текстів саме інформативні висловлення становлять інтерес для нашої розвідки, оскільки фахові тексти у традиційних перекладознавчих класифікаціях належать до інформативного типу мовленнєвих продуктів [див., напр., 9, С. 81-92].

Як ми покажемо далі на прикладах, фахові тексти інформативного типу не обмежуються лише семантичною інформацією. Ситуаційна інформація у таких текстах також слугує невід'ємною частиною повідомлення, призначеного для адресата. Втім, у випадку фахових текстів ситуаційна інформація пов'язується не стільки з мовленнєвою ситуацією, скільки з фаховим дискурсом, до якого входить відповідний вихідний текст. Саме цей тип інформації слугує, на нашу думку, фактором ентропії спеціального перекладу.

Повертаючись до співвідношення між категоріями ентропії та інформації, слід згадати про важливу ідею основоположника теорії інформації Клода Шеннона: інформація знаходиться у зворотній залежності від ентропії, оскільки усуває невизначеність вибору [8, с. 669–685]. Відтак, поняття ентропії (міри невизначеності) та інформації розміщуються на протилежних семантичних полюсах.

На нашу думку, застосування категорії ентропії видається плідним не тільки в межах лінгвістики тексту та інформаційної теорії перекладу. Як показують відомі розробки в галузі ймовірнісної семіотики (зокрема, теоретико-інформаційна модель вірша А.Н.Колмогорова та дослідження кількості інформації в структурі художнього тексту Ю.М.Лотмана [3; 4]), поняття ентропії цілком можливо екстраполювати з теорії інформації як на мовознавство, так і на загальну теорію перекладу, в тому числі на синергетику перекладу спеціальних текстів.

Зі свого боку, пропонуємо дефініцію ентропії в контексті синергетичного підходу до вивчення перекладацької діяльності. *Ентропія* – міра невизначеності текстової інформації у перекладацькій мікросистемі, яка зумовлює хибні перекладацькі рішення на рівні макрота мегасистеми перекладу. Під мікросистемою ми розуміємо у даному випадку вихідний текст, призначений для перекладу. Макросистема означає внутрішній та зовнішній рівень саморегульованої системи перекладу, тобто сам текст перекладу та його відповідність ситуації (для спеціальних текстів – позиція у цільовому фаховому дискурсі). Під мегасистемою мається на увазі входження тексту перекладу до цільової культури. Отже, чим вище дефіцит інформації у вихідному тексті (ентропія), тим нижча якість його перекладу, аж до повного нерозуміння та відмови від перекладацького замовлення. Навпаки, якщо ентропія вихідного тексту прагне до нуля, не виникає складнощів під час його перекладу.

Розглядаючи інформаційну ентропію як потенційну одиницю аналізу тексту в синергетичній методології перекладу, не можна обійти декілька запитань, що постають у зв'язку з процедурою такого аналізу. По-перше, на якому рівні виникає інформаційна ентропія, які мовні одиниці стають носіями інформаційної ентропії, чим викликається невизначеність тексту та його окремих одиниць? По-друге, як впливають одиниці високого рівня інформаційної ентропії на перекладацькі рішення в локальному та глобальному планах? Яким чином спрямувати перекладача на подолання інформаційної ентропії з метою мінімізації хибних перекладацьких рішень? Спробуємо відповісти на поставлені запитання за допомогою практичного аналізу спеціальних текстів та їх множинних перекладів.

Спочатку надамо кілька теоретичних зауважень. Обираючи ентропію інструментом дослідження перекладу в контексті синергетичної методології, ми спирались, по-перше, на дефініцію ентропії мови за А.Н.Колмогоровим. В процесі математичного вивчення можливостей поетичної творчості та перекладу учений вивів формулу ентропії мови (H): $H = h_1 + h_2$, де h_1 складає словесно інформацію або інформаційну ємність, а h_2 відповідає так званій залишковій ентропії, тобто тій невизначеності (гнучкості) мови, яка залишається після відтворення семантичної інформації оригіналу. Даний показник h_2 має також іншу назву: міра синонімії [3, с. 7].

По-друге, певний інтерес для нашої розвідки становить визначення ентропії вихідного тексту, запропоноване Т.Андрієнко у статті "Інформаційні характеристики тексту як фактор реалізації стратегії перекладу" [1]. Авторка вважає ентропію оригіналу першочерговим чинником прийняття перекладацьких рішень і визначає дане явище як "міру інформаційної невизначеності (міцкості) вихідного тексту, що складається з кількості інформації на одиницю повідомлення і кількості можли-

вих варіантів вираження/інтерпретації того самого смислу" [там само, с. 29].

Можна погодитися з тим, що рівень ентропії залежить від типу тексту, як показують попередні дослідження А.Н.Колмогорова та його учнів [3]. До прикладу, газетні тексти характеризуються як мовленнєві продукти з низьким рівнем ентропії, оскільки містять багато мовних кліше і штампів. У свою чергу, художні та поетичні тексти мають високий рівень ентропії, оскільки оцінюються за критерієм непередбачуваності лексичного складу та стилістичних засобів.

Ця гіпотеза цілком узгоджується з теорією типів висловлень Р.К.Міньяра-Белоручева, де тематичні висловлення з нульовою семантичною інформацією переважно належать до публіцистичних та дипломатичних текстів. Отже, можна зробити попередній висновок, що інформаційна ентропія виникає на рівні тексту. Втім, незрозумілий текст високого рівня ентропії становить не причину, а наслідок інформаційного дефіциту. Тому логічно припустити, що ентропія притаманна всім повнозначним, а також структурно-композиційним одиницям, які складають текст, починаючи від лексеми (реалії, терміна, стилістично диференційованої лексики) через синтаксичну структуру речення до надфразової єдності (поєднання кількох синтаксисом шляхом граматичних засобів когезії та семантичних засобів кореферентності).

Водночас не слід забувати, що крім об'єктивних мовних факторів ентропії існують суб'єктивні фактори сприйняття інформації з боку перекладача. Для виконавця перекладу з високим рівнем перекладацької компетенції рівень ентропії тексту завжди нижчий, ніж для недосвідченого перекладача. У випадку трансляції фахових текстів до факторів інформаційної ентропії обов'язково додається фахова компетенція перекладача.

Відповідаючи на запитання про характер одиниць носіїв невизначеності тексту, доцільно повернутись до вже згаданої концепції Т.Андрієнко. Ми погоджуємось із гіпотезою авторки в тому, що інформаційна ентропія у перекладі повинна включати не тільки кількісні, а й якісні показники інформації. Так, дослідниця пропонує визначати ентропію вихідного тексту через кількість реалізованих інформативних виборів, а саме: а) кількість мовних одиниць, вживання яких є непередбачуваним з огляду на тип і структуру тексту, попередній контекст, жанрові або дискурсивні конвенції, стилістичні норми; б) кількість мовних одиниць, що припускають інші варіанти вираження одного й того самого смислу [1, с. 29-30].

Отже, критеріями високого рівня інформаційної ентропії для мовних одиниць стають їх багатозначність та непередбачуваність. З нашого боку додамо, що наведені параметри стосуються не тільки одиниць лексичного рівня, а і синтаксисом та їх комбінацій (надфразових єдностей). Необхідно зауважити, що практичність результату аналізу оригіналу і множинних перекладів спеціальних текстів підтверджують дану тезу.

Для відповіді на запитання про фактори виникнення інформаційної ентропії на різних мовних рівнях ми звернулися до розвідки І.Р.Гальперіна, присвяченої незвичним сполученням слів, яку сам автор виконав у річищі теорії семантичної валентності [2, с. 61-70]. Спираючись на концепцію ученого, розроблену на матеріалі

відхилень від граматичної та стилістичної норми в поезії, ми дійшли таких висновків про причини ентропії.

По-перше, інформаційна ентропія на лексичному, граматичному та структурно-композиційному рівнях вихідного тексту має різні шляхи виникнення. Ентропія лексичного рівня, на нашу думку, пов'язана з подвійною реалізацією контекстуального та предметно-логічного (словникового) значення у межах однієї лексичної одиниці, причому в свідомості перекладача одне значення пригнічує інше. Власні спостереження на матеріалі німецько-українського перекладу спеціальних текстів показують, що у німецькій мові такими одиницями найчастіше стають абстрактні віддієслівні іменники (*Vermögensabschöpfung, Zuständigkeitsverteilung*), абстрактні дво- і багатоосновні іменники (*Haushaltskreislauf, Orientierungshilfe, Rechtsrahmen*), абстрактні дієслова (*angleichen, aufnehmen, weiterleiten, erstatten, fördern*), ментальні дієслова (*wahrnehmen*), складні прикметники, прислівники, дієприкметники у функціях означення та обставини (*gegliedert, anschließend, netztauglich, wirtschaftlich*), а також тематичні кліше, стереотипні формули та вирази (*in den Genuss kommen, den Unterschied machen*).

Наведені одиниці загальнонаціональної мови, не будучи складовими спеціальних підмов та їх терміносистем, становлять значно більші труднощі у перекладі спеціальних текстів, ніж фахова термінологія, зафіксована у галузевих словниках. Крім того, такі одиниці практично завжди відповідають критеріям непередбачуваності та багатозначності, тобто стають "кандидатами" у носії інформаційної ентропії.

В цьому зв'язку І.Р.Гальперін зазначає, що непередбачуваність наведених одиниць деавтоматизує мовний код (викликає ефект "стримання" свідомості), подібно до тропів або стилістичних фігур у художніх текстах. Деавтоматизація коду зумовлює подвійне сприйняття значення одиниці: предметно-логічне і контекстуальне [там само, с. 65]. Свідомість перекладача спочатку утримує обидва значення, а потім обирає одне з них у залежності від низки умов, серед яких тип і вид тексту, перекладацька і фахова компетенції, психологічний стан виконавця, вид перекладацької діяльності (усний послідовний, письмовий, синхронний переклад, переклад з аркуша), умови здійснення перекладу.

Як уявляється, типові помилки при перекладі одиниць високого рівня ентропії пов'язані з пригніченням контекстуального значення через предметно-логічне у свідомості перекладача. У такий спосіб ситуаційна (для спеціальних текстів – дискурсивна) інформація у висловленні не "відчувається" перекладачем як інваріант перекладу, а помилково замінюється семантичною інформацією у трансляті. Це призводить до викривлення або у крайньому випадку до повної втрати відповідного інваріанта у перекладному тексті.

Розглянемо приклади лексичних одиниць високого рівня ентропії у спеціальних німецькомовних текстах та проаналізуємо їх відтворення у множинних перекладах українською мовою, виконаних студентами. З цієї метою скористаємось фрагментом навчального тексту інформативного типу із підручника з аграрної економіки *Grundstufe Landwirt* під назвою "*Nahrungsketten, Stoffkreisläufe und Energiefluss*" [23, S. 217]:

1. *Vernetzung – zwischen den Lebewesen einer Biozönose bestehen zahlreiche Wechselwirkungen. Die Nahrungskette fällt am stärksten auf. Sie beginnt in jedem Fall bei grünen Pflanzen, den Produzenten. Von deren Biomasse leben alle anderen Organismen des Ökosystems, Menschen, Tiere und auch Pflanzen ohne Chlorophyll, die Konsumenten.*

1.1. Схрещення: між живими організмами біоценозу відбуваються численні взаємообміни речовин. Найбільше таких обмінів відбуваються у харчовому ланцюжку, який у будь-якому випадку бере свій початок у зелених рослин-продуцентів. За рахунок їх біомаси живуть всі інші організми екосистеми, люди, тварини та рослини без вмісту хлорофілу, що називаються консументами.

Наведений фрагмент оригіналу (1) містить декілька фахових термінологічних одиниць, що переважно на-

лежать до терміносистеми біології: *die Biozönose, die Nahrungskette, der Produzent, die Biomasse, das*

¹ Хибний варіант перекладу одиниці з високим рівнем інформаційної ентропії.

Ökosystem, das Chlorophyll, der Konsument. Серед них потенційні труднощі перекладу можуть становити лише два міжгалузевих терміни-омоніми, які входять одразу до кількох терміносистем у межах фахової мови економіки, екології, біології та ботаніки: *der Produzent* та *der Konsument*. Термінологічне значення названих одиниць в галузі біології, до якої належить текст оригіналу, не зафіксовано у двомовних словниках.

Як бачимо, у варіанті перекладу 1.1. перекладач, скориставшись паралельними текстами й одномовним тлумачним словником, знайшов еквіваленти термінів біологічного дискурсу оригіналу цільовою мовою: *producenti, konsumenti* [див. 10, с. 567; с. 1152]. Втім, виконавець перекладу зіткнувся з проблемою відтворення одиниці на початку тексту: *die Vernetzung – схрещення*¹. З нашого погляду, саме ця лексема може слугувати яскравим прикладом одиниці високого рівня інформаційної ентропії.

По-перше, вона полісемічна: в багатомовному онлайн-словнику Multitran ми нарахували 16 галузевих значень для даного терміна російською мовою. Слід окремо зазначити, що у проаналізованих шести словниках німецько-українського напрямку, у тому числі двох паперових та чотирьох електронних джерелах, лексема *die Vernetzung* взагалі відсутня [див. 12; 13; 14; 15; 16; 17]. Три інших електронних словники надають хибний переклад названої одиниці [див. 18; 19; 20].

2. **Solarthermie** – Sie produziert aus Sonnenenergie Warmwasser. <...> Bei der **Kollektortechnik** ist der **Absorber** unter Glas in einem isolierten **Gehäuse**^{*2} eingefügt. Bei dieser Technik wird die einströmende Energie nicht wieder abgestrahlt und erwärmt die Absorberflächen ohne größere Verluste. Der Absorber wird von einem flüssigen **Medium**^{*} durchströmt und transportiert die **Energienmenge** bei einer bestimmten Temperatur zu einem **Wärmetauscher**. Dieser übergibt die **Wärmeenergie** an die Flüssigkeit im **Warmwasserspeicher**.

Даний фрагмент характеризується значною кількістю термінів, які входять до терміносистеми галузі відновлюваних джерел енергії: *Solarthermie, Kollektortechnik, Absorber, Wärmetauscher, Wärmeenergie, Warmwasserspeicher*.

Як бачимо, відтворення таких термінів не викликає труднощів у студента-перекладача. У наведеному варіанті перекладу 2.1. деякі терміни передаються шляхом генералізації (*Kollektortechnik* – *колектор*; *Energienmenge* – *енергія*), що не перешкоджає розумінню смислу і не викривлює зміст первинного повідомлення. Інші термінологічні одиниці повністю або частково калькуються (*Wärmetauscher* – *теплообмінник*; *Solarthermie* – *геліотермія*), а також перекладаються еквівалентом для даного дискурсу (*Absorber* – *абсорбер*).

Втім, названий фрагмент оригіналу містить декілька одиниць високого ступеня ентропії, які становили труднощі для інших виконавців перекладу. Прикладами можуть слугувати словосполучення *flüssiges Medium* та іменник *das Gehäuse*. Обидві лексеми належать до так званих міжсистемних лексичних одиниць-омонімів. Це означає, що в залежності від контексту вони можуть, з одного боку, входити до терміносистем різних галузей науки й техніки, а з іншого боку, можуть виступати як одиниці загальнонаціональної мови.

Так, за даними Великого німецько-українського словника В.Мюллера, абстрактний іменник *das Medium* охоплює два загальноновживаних та два галузевих значення у мові перекладу, жодне з яких не підходить за контекстом: 1) засіб; 2) засіб (ЗМІ); 3) фіз. середовище; 4) гр. середній стан [12, с. 427]. До прикладу, онлайн-

По-друге, лексема *die Vernetzung* є досить непередбачуваною для наведеного жанру тексту з огляду на його тематику. По-третє, полісемічність аналізованої одиниці припускає багато варіантів вираження смислу заголовка, який формує тему цілого абзацу. Таким чином, робимо висновок, що віддієслівний абстрактний іменник *die Vernetzung* становить одиницю високого ступеня інформаційної ентропії на лексичному рівні вихідного тексту.

Високий ступінь ентропії іменника підтверджується хибними або досить приблизними перекладацькими рішеннями інших виконавців: 1.2. *die Vernetzung – зв'язок*^{*}; 1.3 *die Vernetzung – об'єднання в систему*^{*}. Очевидно, в даному випадку за умови відсутності одиниці у словнику слід було скористатись смисловим способом перекладу.

У авторизованому перекладі підручника знаходимо такий варіант відтворення лексеми: *die Vernetzung – взаємозв'язки в біоценозах* [24, с. 217]. Отже, можна констатувати, що офіційний перекладач використав саме смисловий спосіб передачі полісемічної одиниці (описовий переклад із трансформацією додавання), зважаючи на зміст наступного абзацу.

Наведемо приклади інших одиниць інформаційної ентропії на лексичному рівні, розміщених в тексті підручника Grundstufe Landwirt, та розглянемо особливості їх відтворення українською мовою [23, S. 138-139]:

2.1. **Геліотермія**: під час цього процесу відбувається нагрівання води сонячною енергією. <...> У **колекторах абсорбер** розташовано під склом, у ізолюваному **корпусі**. При використанні такої техніки енергія, що надходить, не відбивається, і нагріває поверхню абсорбера без значних втрат. Всередині абсорбера тече **рідина**, яка за певної температури переносить **енергію** до **теплообмінного апарату**. **Теплообмінник** передає теплову енергію **рідині** у **резервуарі** для **зберігання**.

словник Multitran наводить 10 галузевих термінологічних відповідників іменника для російської мови [21].

Таким чином, лексема *das Medium* цілком задовольняє критеріям виокремлення одиниць інформаційної ентропії, будучи багатозначним і малоймовірнісним феноменом у тексті, присвяченому альтернативним джерелам енергії.

Що стосується одиниці *das Gehäuse*, зауважимо, що вона задовольняє лише одному з критеріїв, релевантних для одиниць високого рівня ентропії, а саме – багатозначності. Основним значенням іменника *das Gehäuse*, за даними тлумачного словника DUDEN, виступає *festе, schützende Umhüllung um etwas* (тверде захисне покриття, оболонка чогось) [22]. Згаданий словник В.Мюллера німецько-українського напрямку наводить два загальноновживаних та два фахових значення лексеми, причому перше значення включає чотири варіантних відповідники: 1) корпус, кожух, коробка, футляр; 2) черепашка (моллюска); 3) бот. серцевина; 4) спорт. розм. ворота [12, с. 268].

У онлайн-словнику Multitran кількість відповідників російською мовою для фахових значень лексеми *das Gehäuse* дорівнює 22 лексикографічним записам [21].

Зважаючи на основне значення лексеми *das Gehäuse* у німецькій мові, слід визнати, що вона є передбачуваною, тобто високоймовірнісною одиницею у науково-технічному тексті. Тим не менш результати перекладу свідчать про високий рівень ентропії обох проаналізованих лексем.

² Одиниця високого рівня інформаційної ентропії.

Наведемо варіанти відтворення розглянутого словосполучення як одиниці ентропії у студентських перекладах: *flüssiges Medium* – 2.2. *рідке середовище*³; 2.3. – *водне середовище**; 2.4. – *рідинне середовище**; 2.5. – *рідка речовина*; 2.6 – *рідкий носій*. Порівнюємо відтворення словосполучення високого рівня ентропії з авторизованим перекладом: *flüssiges Medium* – 2.0. *рідкий агент (носії)* [Фермер, с. 139]. На підставі аналізу множинних перекладів можна констатувати коректне відтворення словосполучення лише у варіантах 2.5 та 2.6.

Розглянемо відтворення іншої одиниці високого ступеня ентропії у перекладах, виконаних студентами: *das Gehäuse* – 2.2. – *камера*⁴; 2.3. – *корпус*; 2.4. – *капсула**; 2.5. – *корпус*; 2.6 – *ємність**. В авторизованому перекладі згадану одиницю відтворено так: *das Gehäuse* – 2.0. *корпус* [Фермер, с. 139]. Як бачимо, три із п'яти наведених перекладацьких рішень є хибними, тобто якість перекладу одиниці залишається такою самою, як і в попередньому випадку: 2 вірних рішення (варіанти 2.3, 2.5) vs. три невірних рішення (варіанти 2.2, 2.4, 2.6).

Отже, робимо висновок про те, що одиниці інформаційної ентропії лексичного рівня становлять значні труднощі для перекладу саме завдяки їх полісемії та непередбачуваності. З нашого погляду, хибне відтворення таких одиниць обумовлюється двома причинами. По-перше, виконавці перекладу обирають семантичну інформацію (тобто загальнономове значення лексеми) для відтворення інваріанта перекладу, не враховуючи дискурсивну інформацію.

По-друге, перекладачі невірно обирають галузеве значення із списку наданих у словнику, орієнтуючись не на фахову компетенцію, а на мовну інтуїцію, що неприпустимо при перекладі спеціальних текстів.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити такі висновки.

1. Поняття інформаційної ентропії можна використати як інструмент порівняльно-перекладацького аналізу у синергетичній методології дослідження перекладу. В контексті синергетики перекладу спеціальних текстів ми розуміємо ентропію як міру невизначеності текстової інформації у перекладацькій мікросистемі (ВТ), що призводить до хибних перекладацьких рішень.

2. Під час перекладу фахових текстів на перший план висуваються семантичний та дискурсивний типи інформації. Явище інформаційної ентропії у вигляді дефіциту інформації першого або другого типу може виникати на рівні окремої лексеми, синтаксеми, надфразової єдності ВТ, що призводить до нерозуміння (ентропії) цілого тексту оригіналу.

3. Невизначеність тексту на лексичному рівні виникає, з одного боку, через багатозначність та непередбачуваність окремих лексем, уживаних у ВТ. З іншого боку, лексична ентропія пов'язана із когнітивними особливостями перекладача утримувати у свідомості водночас два значення лексичної одиниці ВТ: предметно-логічне і контекстуальне (дискурсивне). В процесі подальшого перекладу одне значення пригнічується іншим у залежності від рівня компетенції перекладача. Якщо переважає мовна компетенція, відбувається вибір на користь предметно-логічного значення і знакового способу перекладу. У випадку переваги фахової компетенції обирається дискурсивне значення та смисловий спосіб перекладу.

4. Інформаційна ентропія на локальному рівні призводить до викривлення смислу тексту на глобальному

рівні, тому її слід вважати проблемою перекладу спеціальних текстів, спрямованих на передачу дискурсивного типу інформації.

5. На матеріалі порівняльного аналізу спеціальних текстів та їх множинних перекладів було виокремлено одиниці інформаційної ентропії у ВТ. На лексичному рівні ними стали одиниці загальнонаціональної мови, які не належать до спеціальних підмов, зокрема абстрактні віддієслівні іменники; абстрактні складні іменники; абстрактні й ментальні дієслова; складні прикметники, прислівники, дієприкметники; стереотипні мовленеві формули. Всі названі одиниці лексичного рівня ВТ задовольняють критеріям багатозначності і непередбачуваності для науково-технічного тексту.

6. Мінімізація хибних перекладацьких рішень у трансляції спеціальних текстів повинна починатись з підвищення фахової компетенції перекладачів та їх вміння користуватись довідковими матеріалами, зокрема паралельними текстами і одномовними тлумачними словниками. Необхідно надавати перевагу дискурсивній інформації перед семантичною (поверхневими структурами), оскільки саме дискурсивна інформація формує інваріант перекладу спеціального тексту.

Перспективою подальших досліджень в межах спеціальної теорії перекладу вважаємо розгляд відтворення одиниць високого рівня ентропії у спеціальних текстах апелятивного типу.

Список використаних джерел

1. Андриєнко Т.П. Інформаційні характеристики тексту як фактор реалізації стратегії перекладу / Т.П. Андриєнко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 48. – С. 25-36.
2. Гальперин И.Р. К проблеме необычных сочетаний слов / И.Р. Гальперин. // Проблемы общего и германского языкознания [посвящается доктору филологических наук, профессору Н.С. Чемоданову]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 61-70.
3. Колмогоров А. Н. Три подхода к определению понятия "количество информации" / А.Н. Колмогоров // Проблемы передачи информации. – 1965. – Т. 1. – № 1. – С. 3-11.
4. Лотман Ю. Структура художественного текста / Юрий Лотман [Электронный ресурс]. – Режим доступа до джерела: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman_01.php
5. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: Моск. лицей, 1996. – 208 с.
6. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
7. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка / Ю.С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 784 с.
8. Шеннон К. Предсказание и энтропия печатного английского текста / К. Шеннон. Работы по теории информации и кибернетике / Пер. с англ. Под ред. Р. Л. Добрушина и О. Б. Лупанова. С предисл. А. Н. Колмогорова. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1963. – с. 669-685.
9. Reiss, Katharina. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft: Wiener Vorlesungen / Katharina Reiss, Mary Snell-Hornby; Mira Kadric (Hg.) – Wien: WUV-Univ.-Verl., 1995. – 132 S.
- Довідкові та лексикографічні матеріали**
10. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
11. Малая Советская энциклопедия / Под ред. Б.А. Введенского. – Т.4 (Илоты-котангенс). – М.: Гос. науч. изд-во "Большая советская энциклопедия", 1959. – 1306 с.
12. Мюллер В. Великий німецько-український словник. – Близько 170 000 слів та словосполучень. – К.: Чумацький шлях, 2005. – 792 с.
13. Новый німецько-український і українсько-німецький словник / Укл. В.Ф. Малишев, В.А. Кібенко. – Харків: "ДИВ", 2005. – 576 с.
- Електронні словники**
14. Перекладач з української на німецьку мову онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://translate.meta.ua>
15. Перевод с украинского на немецкий. Онлайн переводчик текстов [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://pereklad.online.ua>
16. Німецько-український словник Glosbe [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://uk.glosbe.com>
17. Україно-німецький онлайн-переводчик [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://ukrainian-german.translate.ua>
18. Перекладач з німецької на українську мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.m-translate.com.ua/perekladach>

³ Хибний варіант перекладу словосполучення високого ступеня інформаційної ентропії.

⁴ Хибний варіант перекладу лексичної одиниці високого ступеня інформаційної ентропії.

19. Яндекс.Перекладач – словник і онлайн-переклад з англійської та інших мов українською [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://translate.yandex.ua>

20. Німецько-український словник LINGEA Advanced версія 2.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://dict.com>

21. Электронный словарь Мультитран [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://multitrans.ru>

22. Duden Online-Wörterbuch [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://duden.de>

Джерела ілюстративного матеріалу

23. Agrarwirtschaft – Grundstufe Landwirt. Lehr- und Arbeitsbuch für berufsbildende Schulen in 2 Bänden. – Bd. 1. – BLV Buchverlag GmbH & Co. KG, München, 2007. – 630 S.

24. Аграрна економіка – Фермер: базовий рівень. – Т.1. – Підручник і робоча книга для професійно-освітніх закладів у двох томах (авторизований переклад і ліцензоване видання підручника з аграрної економіки). – Київ: ПП "ІНТАС", 2013. – 615 с.

Надійшла до редколегії 25.09.16

М. Дорофеева, канд. філол. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ИНФОРМАЦИОННАЯ ЭНТРОПИЯ В ПЕРЕВОДЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ

Статья посвящена особенностям реализации категории информационной энтропии на лексическом уровне оригинала и перевода специальных текстов. Предпринимается попытка рассмотреть категории энтропии и информации в качестве единиц сравнительно-переводческого анализа текста. Исследуются причины возникновения информационной энтропии, единицы информационной энтропии, влияние энтропии на локальные и глобальные переводческие решения. Выполняется сравнительно-переводческий анализ специальных текстов информативного типа на немецком языке, их авторизованного перевода и множественных студенческих переводов на украинский язык. Предлагаются пути минимизации переводческих ошибок в контексте информационной энтропии оригинала.

Ключевые слова: информационная энтропия, энтропия исходного текста, информативный тип текста, семантическая информация, дискурсивная информация, единица информационной энтропии, лексический уровень, переводческое решение, компетенция переводчика.

M. Dorofeeva, PhD, associate professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INFORMATIONAL ENTROPY IN THE TRANSLATION OF SPECIAL PERPOSE TEXTS

The article is devoted to the peculiarities of the realization of informational entropy at the lexical level of a source text and in target special purpose texts. An attempt is made to consider the categories of entropy and information as units of comparative translation analysis. The factors of informational entropy, informational entropy units, the effect of entropy on local and global translation solutions are looked upon as well. The German source texts of informative type, their authorized translation as well as multiple student translations into Ukrainian are analyzed. The ways to minimize translation mistakes in the context of informational entropy are proposed.

Key words: informational entropy, source text entropy, informative type of text, semantic information, discourse information, informational entropy unit, lexical level, translation solution, competence of translator.

УДК 811.161.2

А. Кам'янець, канд. філол. наук, доц.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

АЛЮЗИЇ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ: ФУНКЦІЇ ТА ПЕРЕКЛАД

У статті досліджено функції трьох типів алюзій в українських публіцистичних текстах – алюзії до прецедентних текстів радянської епохи, алюзії до літературних творів і алюзії до популярних західних кінофільмів – і проаналізовано, чи збережені ці алюзії в англійському перекладі. Матеріалом дослідження слугують аналітичні статті з часопису "Український тиждень" та їхні переклади англійською мовою. Виявлено, що більшість алюзій породжують іронію, а також інші імпліцитні смисли, що перегукуються з головною ідеєю відповідної статті. При перекладі алюзії перекладачі найчастіше вдаються до "стратегії мінімальної зміни" – тобто просто перекладають цитату-алюзію дослівно. Внаслідок застосування такої стратегії деякі важливі імпліцитні смисли, створені алюзіями, в цільовому тексті втрачаються. З іншого боку, іноді перекладачі створюють у цільовому тексті нові – зазвичай літературні – алюзії, яких немає в тексті-джерелі.

Ключові слова: алюзія, імпліцитний смисл, іронія, переклад, публіцистичний текст.

Перекладові алюзії уже присвячено кілька вагомих праць і в західному, і в українському перекладознавстві. На Заході найґрунтовнішою працею з цієї тематики є монографія Р. Леппігальме [10]. В Україні переклад алюзій досліджено, зокрема, в дисертаціях О. Дзери, Л. Грек, О. Копильної, А. Кам'янець. Р. Леппігальме розглядає функції алюзій та їхній переклад з англійської мови на фінську в художніх і медійних текстах, а також з'ясує – у тому числі за допомогою інтерв'ю та анкетування, – як фінські перекладачі трактують алюзії та наскільки доступні для цільової аудиторії алюзії у фінських перекладах англомовної прози. Українські перекладознавці досі досліджували функції та переклад алюзій переважно в художніх текстах. Більшість перекладознавчих досліджень, присвячених алюзіям, тією чи іншою мірою прескриптивні: їхні автори зазвичай пропонують конкретні перекладацькі стратегії, які варто застосовувати до алюзій. Ця ж розвідка здебільшого дескриптивна й має на меті з'ясувати, як саме в англійських перекладах українських публіцистичних статей відтворено алюзії різних типів і з різними функціями.

Дослідники трактують алюзію дещо по-різному. Найуніверсальнішим здається таке визначення: алюзія – це "побіжне відсилання, без явного називання, до літературного чи історичного персонажа, місця чи події, або ж до іншого літературного твору чи уривка" [8, с. 13]. Р. Леппігальме називає алюзії, поміж іншим, "короткими відрізками інших текстів, вписаними в новий текст, які взаємодіють із ним і забарвлюють його" [10, с. 3]. Найчастіше алюзія має форму цитати, однак не кожна цитата можна вважати алюзією; різниця між ними полягає у функції. Функція цитати – суто інформативна, тимчасом як алюзія неодмінно містить якесь зіставлення, про що сказано в наступному визначенні: "Алюзія – це фігура мови, що порівнює якісь аспекти чи властивості аналогічних сутностей в історії, міфології, релігійних текстах, літературі, популярній чи сучасній культурі" [9, с. 3].

Як свідчать попередні дослідження, алюзії можуть виконувати в текстах різні функції: підкреслювати ерудованість автора й додавати тексту вишуканості, підказувати інтерпретацію тексту на макро-рівні, характеризувати персонажів, створювати іронію тощо. В. Вілсс вважає, що загалом функція алюзії – зробити текст